

УДК 811 (100): 378.14

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ КАТЕГОРІЇ СИТУАТИВНОСТІ Й ТЕМАТИЧНОСТІ У НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Ніна Станкевич

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра українського прикладного мовознавства,
вул. Університетська, 1, кімн. 233, 79001 Львів, Україна
тел. : 032 239 43 55
ел. пошта : stankevych@ua.fm*

Розглянуто методичну категорію ситуативності й тематичності як вияв комунікативного підходу до навчання мови як іноземної. Визначено, що ситуативність є головною лінгвістичною ознакою усного мовлення. Описано роль комунікативних ситуацій у процесі навчання. Проаналізовано дотримання ситуативно-тематичного принципу організації мовного матеріалу в навчальній лексикографії. Виявлено позитивні та негативні аспекти подання ситуативних висловів у перекладних тематичних словниках.

Ключові слова: українська мова як іноземна, комунікативний метод навчання, категорія ситуативності й тематичності, комунікативна ситуація, навчальна лексикографія.

DOI <http://dx.doi.org/10.30970/ufl.2018.13.1985>

Постановка проблеми. Одним із найефективніших підходів до вивчення іноземної мови науковці в галузі лінгвістики, психології та педагогіки визнають комунікативний. Цій темі присвячено багато наукових розвідок (Ю. Жлуктенко, І. Зимня, Ю. Пассов, О. Леонтєв, С. Шатілов, Г. Рогова, Д. Жилкіна та ін.). Саме комунікативний метод навчання мови як методологічний [7 : 3; 16 : 17] дає змогу якнайкраще досягти „чотивимірної комунікативної компетенції„ (граматичної, соціолінгвістичної, дискурсивної та стратегічної) [11 : 34]. Зокрема, соціолінгвістична компетенція пов'язана зі соціальними правилами використання мови. Вона „вимагає розуміння соціального контексту, в якому використовують мову, ролі учасників комунікації та інформації, якою вони обмінюються, функції взаємодії [11 : 34–35]. Принциповим положенням навчання іноземної мови є й те, що комунікативна компетенція формується у всіх видах мовленнєвої діяльності – слуханні та говорінні, читанні й письмі, забезпечуючи сприйняття мовленнєвих актів і їх творення в умовах усної і письмової взаємодії учасників спілкування [8 : 15].

Принцип комунікативності передбачає побудову процесу навчання іноземної мови як моделі процесу реальної комунікації. Серед п'яти основних принципів комунікативного методу навчання, за Ю. Пассовим [12], – принципу мовленнєво-розумової діяльності, принципу індивідуалізації за умови керівної ролі особистісного аспекту, принципу функціональності, принципу ситуативності, принципу новизни – виділимо як предмет розгляду принцип *ситуативності*.

Ситуативність – основна лінгвістична риса усного мовлення, вона дає змогу співвідносити мовні та немовні засоби вираження в цілеспрямованому здійсненні мовленнєвого акту [9 : 31]. Власне потреба у спілкуванні виникає за умови створення певної мовленнєвої ситуації. Ситуація конкретизує мовленнєву дію і предметно-змістовний план мовлення, зумовлює вибір мовних засобів її учасниками. Ситуація є „фрагментом дійсності”, „відрізком діяльності”, „сукупністю життєвих умов”, „формою для досягнення мети”, „частковим випадком діяльності” у різних сферах спілкування: соціально-побутовій, громадсько-політичній, соціально-культурній, професійно-трудовій.

Ситуативність розглядають як засіб мовленнєвої стимуляції і як умову розвитку мовленнєвих навичок – постійну зміну предмета розмови, обставин, завдань. Дослідники Л. Васильєва, І. Кочан, К. Кусько, Л. Паламар, О. Тарнопольський, Г. Швець, Т. Артеменко, І. Ліпка, С. Стойко та ін. засвідчують важливу роль принципу ситуативності в навчанні мови як іноземної. Ситуативні завдання віднесено до пріоритетних методичних засобів формування мовленнєвих умінь [6], ситуативний принцип подання навчального матеріалу визнано одним із головних у підготовці підручників з української мови для іноземних студентів [10; 19], важливе місце у відборі та організації навчального матеріалу для засвоєння діалогічної форми спілкування відведено саме ситуації та вправам мовленнєвого спрямування [3] тощо.

Отже, принцип ситуативності передбачає сприйняття ситуації як одиниці дидактики [див.: про це докладніше 18]. Тобто ситуація є основою навчання, основою відбору та організації мовного матеріалу, способом презентації мовленнєвого зразка, умовою формування навичок та засобом розвитку механізмів та якостей мовленнєвих умінь [12 : 93–105]. Звідси виникнення ще одного важливого методичного аспекту навчання мови як іноземної – *ситуативно-тематичного* принципу організації мовного матеріалу.

Мета статті – довести методичну цілісність категорій ситуативності й тематичності у навчанні мови як іноземної та виявити ефективні способи презентації навчального матеріалу в їхній взаємодії.

Вклад основного матеріалу. Категорія тематичності у навчанні мови передусім пов'язана з поняттям *тема*. У методичному аспекті тему визначають як відображений у нашій свідомості відрізок дійсності, імовірний згорнутий текст, конкретизований та особистісно спрямований (див. про інтерпретацію цього поняття в методиці викладання мови як іноземної докладніше [17]). З огляду на тісний зв'язок із ситуацією спілкування тема може бути *ситуативною* (*лексико-розмовною, комунікативною*). Цю тему комплексно, у взаємодії різних видів мовленнєвої діяльності подає автор підручника з навчання мови чи викладач під час заняття. Комунікативна тема передбачає наявність комунікативно-поняттєвого мінімуму, що спирається на лексико-тематичний мінімум та лексико-граматичний матеріал, продуктивних у цій темі формул етикету, а також стереотипних висловів, що є своєрідною опорою в кожній конкретній ситуації.

Дискусійним питанням методисти вважають, *що саме є поштовхом до створення навчальної ситуації: тема породжує ситуації, є „точкою відліку”, ситуації, роздіблюється на безліч ситуацій чи ситуації зумовлюють мовні особливості мовленнєвого акту.* Запропоновано сприймати тему як змістовий компонент ситуації та вважати ситуацію *міжтемною*, віддавати перевагу не тематичності ситуацій, а їхній змістовності, тобто визначено, що зміст говоріння визначає й зумовлює лексичні одиниці [12 : 100]. Уведено поняття *ситуативне поле, контекст ситуації*. Під час

відбору та організації мовного матеріалу для навчання методисти радять передусім виявити: 1) найчастотніші ситуації як системи взаємовідносин; 2) найбільш очевидні програми (типи) мовленнєвої поведінки співрозмовників у цих ситуаціях. Мовленнєві одиниці, які можуть бути використані в ситуаціях, рекомендовано визначати декількома способами: 1) записом мовленнєвих вчинків у природних ситуаціях; 2) „розігруванням” мовленнєвих ситуацій інформантами; 3) асоціативним експериментом [12 : 102]. Ситуація обов'язково має „приховувати” мотив, тобто створювати мотивацію спілкування, внутрішню чи зовнішню потребу/бажання висловитися [13: 124]. Недаремно дослідники наголошують на важливості існування *проблеми* (або ж відхилення від норми взаємовідносин людини й середовища чи стосунків з іншою людиною), саме *ситуація як проблема* зумовить мовленнєвий вчинок, породить мовленнєвий акт. Сьогодні частіше методисти говорять про проблемні ситуації, проблемні комунікативні ситуації та загалом проблемно-ситуативний метод навчання мови як іноземної. Як викладач-практик з навчання української мови як іноземної, підтверджую теоретичні засади відбору природних ситуацій та створення навчально-мовленнєвих ситуацій, справді, тема сама собою не породжує ситуації, проте тема окреслює сферу спілкування і викладач легко визначає частотні стереотипні тематично зумовлені ситуації, які породжують мовленнєву поведінку та відображають *соціально-статусні, рольові, діяльнісні, моральні* взаємовідносини суб'єктів спілкування.

Ситуативно-тематичне подання навчального матеріалу характерне передусім для навчання усного мовлення, хоча методисти наголошують на його ефективності і під час навчання, наприклад, письма, лексики і граматики [5: 19]. Говоріння не можна навчити поза ситуативністю, – стверджує інший дослідник. – Мовленнєві одиниці, які вимовили чи сприйняли поза ситуацією, не залишаються в пам'яті, тому що не є значущими для людини. Якщо ж їх навіть і зафіксують, то користі від них мало, оскільки, не будучи маркованими (відміченими) ситуацією, вони втрачають здатність до перенесення: *учень знає, але використати їх не може*” [12 : 104–105]. „Мовний матеріал” потрібно організовувати ситуативно та імітувати реальне спілкування. „Комунікативність передбачає таку організацію навчального матеріалу, – зазначають дослідники, – яка б відображала специфіку функціонування відібраного мовного матеріалу в життєвих ситуаціях” [5 : 18]. Навіть якщо ці ситуації є *навчальними макетами, псевдокомунікацією*, вони сприятимуть ефективності навчання, досягненню кращих результатів. Цікавою є думка науковців про те, що методична категорія ситуативності й тематичності веде до скорочення матеріалу стихії природного спілкування: „обмежуючись кожного разу однією темою чи ситуацією, ми таким способом не просто впорядковуємо факти безмежної мови, але й ніби скорочуємо їхню кількість” [5 : 24–25].

Звичайно, коло відібраних ситуацій та зумовлений ними обсяг мовного матеріалу залежить від мети та умови навчання. Наведемо для прикладу загальну характеристику лексико-тематичного мінімуму з довільної комунікативної теми в навчальному посібнику Н. Зайченко та С. Воробйової „Практичний курс української мови для іноземців: усне мовлення” [4]. Посібник слугує активізації лексичного запасу та вдосконаленню навичок усного (діалогічного та монологічного) мовлення в актуальних ситуаціях повсякденного спілкування та призначений здебільшого для роботи в аудиторії з викладачем. Тема „Зустріч”, як і всі подальші теми в посібнику, чітко структурована. Авторки подають навчальний матеріал за такою схемою: 1) Компетенції; 2) Лексико-граматичний матеріал; 3) Лексико-тематичний мінімум.

Складниками комунікативної компетенції в цій темі є: вираження привітання при зустрічі; вираження прощання; вираження пропозиції про зустріч; вираження згоди/відмови при зустрічі; вираження вибачення; вираження радості, захоплення, схвалення; вираження здивування, занепокоєння, невдоволення; вираження точного й приблизного часу; окреслення місця зустрічі. Лексико-граматичний матеріал поєднує етикетні вислови в ситуації зустрічі та певні граматичні форми й синтаксичні конструкції. Лексико-тематичний матеріал авторки поділяють на базову лексику та найбільш уживані вислови. Базову лексику погруповано за частинами мови (іменники, дієслова, прикметники, прислівники), подано за алфавітом, вона підпорядкована ситуаціям цієї комунікативної теми. Наведемо її в повному обсязі:

вівторок; зустріч; неділя; несподіванка; понеділок, попередження, прихід, п'ятниця; середа, субота; четвер;

бажати, бачити, бачитися, бракувати; дарувати (у значенні пробачити), дочекатися, думати; занести, запізнитися (запізнюватися), зателефонувати, змогти (могти), змусити, зустріти (зустрічати), зустрітися (зустрічатися); перепрошувати, привести, прийти; робити; спинитися, спізнитися (спізнюватися); трапитися; чекати;

приємний, радий (рада), щасливий (щаслива);

вчасно, давно, давненько, де, добре; завтра, нарешті, коли, післязавтра, рано, сюди [4 : 25].

Найбільш уживані вислови подані як стереотипні формули, що забезпечують оволодіння навичками комунікації. Власне в цій темі авторки вмістили їхній загальний перелік та окремо продублювали в завданнях у повнішому обсязі (10–20 висловів), коментуючи ситуацію, емоційний стан мовця, стиль висловлювання. Комунікативні наміри, що відтворюють ці ситуативні вислови, узагальнено так: Висловлення своїх почуттів при несподіваній зустрічі; Висловлення своїх почуттів при очікуваній зустрічі; Засвідчення свого приходу; Домовленість про зустріч, про її час та місце; Як дати згоду на зустріч або відмовитися від зустрічі; Як уникнути однозначної відповіді; Як запропонувати інший час зустрічі. Усі завдання на говоріння, читання та розвиток мовлення в цьому розділі посібника спрямовані на формування в тих, хто навчається, комунікативної компетенції. Вважаємо цей посібник хорошим прикладом ситуативно-тематичного підходу до навчання української мови як іноземної.

Тематична організація лексики є основою створення навчальних словників (тематичних (неперекладних, перекладних), словників-мінімумів, розмовників). Чи передбачає тематичний принцип організації лексики в навчальній лексикографії використання ситуативних висловів? Звернімося до думок науковців, які досліджували такі словники, їхній методичний статус, структуру, проблеми організації лексики та перспективи використання в навчанні мови як іноземної. Зокрема, О. Антонів у науковій розвідці, прив'язаній тематичному групуванню лексики в курсі української мови як іноземної, стверджує, що саме використання тематичного принципу організації лексики, відповідно до вимог сучасної лінгводидактики, дає змогу „зберігати і підтримувати реальну ситуацію мовленнєвого спілкування, активізувати ті чи інші пласти лексики у зв'язку з певним комунікативним завданням і ситуацією мовленнєвого акту” [1 : 91]. Дослідниця, услід за іншими методистами, декларує: „Не так важливо знати велику кількість слів, як уміти вживати їх у мовленні” [1 : 93]. А. Середницька в серії наукових статей відтворила фрагментарний ідеографічний словник дієслів – семантичного поля переміщення, створивши інформаційно-

довідковий тезаурус, що відобразив системну організацію лексики та мовну картину цієї дієслівної категорії, властиву українській мові [14]. Також учена визначила перспективу використання матеріалу подібних словників як словників нового типу в посібниках для вивчення української мови як іноземної. Л. Васильєва здійснила огляд навчальних тематичних словників для викладання слов'янських мов як іноземних, зокрема українсько-сербського (укладачі Л. Васильєва та Б. Сокіл) та українсько-словенського (міжнародний колектив авторів: Л. Васильєва, Я. В. Лубей, П. Лубей та Б. Сокіл). Дослідниця зазначила, що словники відповідають вимогам комунікативного методу навчання мови і за способом системного опису лексики, і за своєю орієнтацією на навчання різних видів мовленнєвої діяльності. Тематичний словник, за її словами, „є словником активним, оскільки містить комунікативний матеріал і забезпечує одночасне вивчення розмовної мови” [15].

Зупинімося на конкретних словниках. Для ефективного вивчення іноземних мов (серед них і української) такі словники здебільшого двомовні (як приклади візьмемо декілька словників з різних мов). У всіх них спосіб розташування лексики тематичний. На жаль, не можемо зіставити однакові тематичні групи, оскільки в деяких словниках вони відсутні. Зосередимося на характеристиці внутрішнього світу людини, емоцій і почуттів. Не подаватимемо можливих критичних зауважень щодо послідовності подання граматичних форм, варіативності, доречності певних лексем, відсутності чи, навпаки, надлишковості поданої інформації тощо. Порівняємо спосіб подання лексики та характер вияву категорії ситуативності й тематичності.

Польсько-український розмовник (автори: Д. Будняк, Т. Панько. Львів, 1994, 96 с.) – один із перших тематичних словників у часи незалежності. У темі „Риси характеру” подано таку групу лексем і ситуативних висловів:

Воля; Ввічливість; Ординарність; Нечемність; Сміливість; Боягузтво (боязливність); Дисциплінованість; Працелюбність, працьовитість; Посидючість, витривалість; Лінь, лінивий; Чесність; Щирість; Відвертість; Хитрість; Серйозність, повага; Легковажність; Скромність; Простота; Доброта; Життєрадісність; Що він за людина? Охарактеризуйте його кількома словами; Він порядна людина. У нього сильний характер. Він веселий (доброзичливий, добрий, великодушний); Він безвольний (м'якотілий); Вона – романтична натура; У нього чуйне серце; На жаль, є ще серед нас бездушні люди; Вона не з тих, хто пробачає (С. 56–57).

Окрім абстрактних іменників (*воля, повага*), назв рис характеру (*ввічливість, сміливість*), авторки подають (як третину тематичної групи) ситуативні вислови. Передусім ці вислови відображають запит інформації (*Що він за людина?*) та ілюструють спосіб відповіді на це запитання (*Він порядна людина*), деталізуючи її (*У нього чуйне серце*). Один вислів виражає ставлення до повідомлення (*На жаль, є ще серед нас бездушні люди*). Кожен із цих висловів ситуативно місткий і може стати опорною реплікою діалогу в навчанні усного мовлення.

Українсько-польський словник тематичної лексики: Бл. 8000 слів і виразів (за ред. Ю. Г. Попсуєнка. К., 2006. 368 с.). Словник побудовано за тематичним принципом, але збільшено частку ситуативних висловів. У передмові зазначено, що словник „є лише практичним посібником, призначеним для використання в конкретних ситуаціях, а не систематичним підручником”. У темі „Характер. Поведінка” лексико-тематичну групу подано не за алфавітним принципом, а радше, за ступенем тематичної значущості лексем та принципом ієрархії (макротема, тема, підтема, мікротема). Також лексеми згруповані за частиномовною ознакою (іменник, прикметник, дієслово). Подекуди подано усталений вислів і не зовсім послідовно –

речення, в якому вжито лексему і яке відображає певну ситуацію мовлення. Наведемо приклад подання декількох груп, відділених одна від одної графічним знаком (без граматичних коментарів).

Характер, сильний/слабкий характер, важкий/ твердий характер. Який у неї характер? Характеризувати.

Його характеризує слабкість характеру. Характеризуватися. Він характеризується слабким характером.

Характерний.

Риса. Риса характеру. Позитивна / негативна риса.

Вирізнятися. Якими рисами характеру ти вирізняєшся? Відмітний, характерний. Відмітна риса.

Чинити. Він завжди чинить по-своєму. Вчинок.

Поводитись. Як вона поводить? Поведінка. Гарна / погана поведінка.

Вплив. Мати вплив. Піддаватися. Він легко піддається поганому впливу. Впливати.

Добрий. Ви занадто добрі (С.75–76) .

Як бачимо, речення, подані після деяких реєстрових слів, ілюструють їхнє вживання, тут здебільшого це стосується дієслів. Відберемо в цій тематичній групі лише ситуативні вислови, виділимо ключове слово:

Деякі діти надмірно *довірливі* з незнайомими; У Сашка *товариський* характер; Він *товариська* людина, легко входить у стосунки з людьми; Прийміть мою *щир* вдячність; Він *україн скупий*; У нього великий *талант* до малювання; Він *здатний* на все; У мого сина виявили *здібності* до музики; Учень веде *спостереження* за поведінкою бджіл; Не *трудіться*; У батька *суворий* характер; Я терпіти не можу *примхливих* дітей; Вона поводить *скромно*; Не слід *хвалитися* своїми заслугами; Мені *ліньки* йти туди. Іноді на мене *находять лінощі*; Він занадто *впевнений* у собі; Його дитяча *наївність* здивувала мене; Він *упертий* як осел; Він *здається* дотепним; Ти не *вмієш поводитись* у товаристві; Йому *властиве* дружнє ставлення до людей; Він *вирізняється* високими духовними *якостями*; У нього дивна *манера* говорити; У нього *погідлива* вдача; Поляки *славляться* своєю *гостинністю*; Мені дивно, що ти *мовчиши* про свій шлюб; Я відразу *збагнув*, що ти *брешеш*; Він *старанний* хлопчик, приділяє багато уваги урокам; Він завжди бере на себе *відповідальність* за її вчинки; Він *вимогливий* учитель, завжди багато *вимагає* від своїх учнів; Він *уміє володіти* собою; Не *ображайся* через дрібниці; Вона завжди *ображена* на своїх знайомих; Не *соромтеся* мого батька (С. 75–82).

Ілюстративний матеріал у словнику подано вибірково, не завжди логічно вмотивовано. Дано приклади вживання слів різних частин мови (найчастіше іменників, прикметників, дієслів). Вважаємо, що ілюстративний матеріал у такого типу словниках мусить мати методичну цінність: актуалізувати значення слова в мовленні, засвідчувати комунікативну значущість мовної одиниці, а саме речення – відтворювати елементарну модель реальної комунікації. Наведені ситуативно прості висловлювання різнопланові, відображають об'єднані спільною темою різні об'єкти дійсності, звичайно, змістово суб'єктивні. Начастіше вони дають опис рис характеру та поведінки інших людей (*Він україн скупий*; *У батька суворий характер*; *Вона поводить скромно*), рідше – оцінку власних людських якостей (*Я терпіти не можу примхливих дітей*), певні моральні настанови (*Не слід хвалитися своїми заслугами*) або ж етикетні вислови (*Прийміть мою щир* *вдячність*). Деякі речення за змістом далекі від теми (*Учень веде спостереження за поведінкою бджіл*), іноді їх складно

співвіднести із ситуацією спілкування, вони „ситуативно непрозорі” (*Мені дивно, що ти мовчиш про свій шлюб; Я відразу збагнув, що ти брешеш; Він завжди бере на себе відповідальність за її вчинки; Вона завжди ображена на своїх знайомих; Не соромтеся мого батька*). Найвні в цьому розділі й суржикові вислови (*Не трудіться; находять лінощі*).

За уважного перегляду й аналізу цього словника саме ситуативні вислови викликають найбільше критичних зауважень. Автор намагався поєднати український та польський культурний простір, торкнувся багатьох сфер життя, проте придумав чи відтворив мовленнєві стереотипи, ситуативні вислови вкрай недбало. *По-перше*, навів суцільно негативні приклади:

Віра схопила матір за руку. Чому ти кидаєш свої речі будь-де? Сядь на місце і не заважай! Чому ти вдарила молодшу сестру по спині? Сергій ударив кулаком по столу. Виверження вулкану знищило село. Деяких комах треба труїти, оскільки вони переносять багато небезпечних хвороб. Він усе життя сидить на шії своїх батьків. Наш сусід загинув в автокатастрофі. Він осліп від пожежі. Хлопчик спить мертвим сном. У тебе хворе серце, тобі не можна совати цю шафу. Від утоми Таня ледве ноги переставляє. У неї занадто повна фігура. Мені на це начхати. Мати кричить на дитину. Пацієнт у безнадійному стані. Він із самого ранку скиглить, що йому голова болить. Батько страждає через неучтво свого сина. Ми з нею у сварці вже два роки. Він ненавидить усіх людей. З нудьги і неробства він став пити. На мій превеликий подив Таня провалилася на іспиті. Дівчинка плаче гіркими сльозами. Діти тужать за батьками. Наш сусід ставиться із зневагою до всіх людей. Я все знаю про твої вчинки. Я сумніваюся, чи при здоровому він глузді. Він діяв цілком свідомо і має бути покараний. Як можна щодня пиячити! Наш математик не відзначається прогресивними поглядами. Брати і сестри Наталки виїхали до США, а батьків уже немає в живих. Ніде взяти гроші. Лисиця підкралася ззаду. З години на годину стан хворого погіршувався. Батькові ставало гірше з хвилини на хвилину. Його звільнили з роботи за пияцтво. У пеклі душі грішників після смерті зазнають страшних мук. Вчора в парку Лазенки було вчинено три розбійних напади. У неї немає ніяких принципів, заради грошей вона готова зробити абсолютно все.

По-друге, ілюстративний матеріал не має чіткої теми, відображає незрозумілу ситуацію, утруднює сприйняття самої лексеми, відволікає своєю двозначністю, іноді має негативне оцінне тло.

Мешканці нашого села уже третій день копають картоплю. Шеф не реагував на жодні аргументи. Гучна розмова батьків заважала дитині спати. Він закінчив навчання на шістнадцятому році життя. Не хвилюйтеся, ваш син незабаром знайдеться. Якщо не довіряєш цьому лікарю, звернися до іншого. Чому ти даєш мені гроші? Не клади зошит на брудний стіл. Чому ти вішаєш цю картину в коридорі? Хлопчик сховав іграшку за дерево. Бабуся цілими днями дивиться у вікно. До обіду дайте нам графинчик горілки, будь ласка. Печериці можна купити в будь-якому магазині. Марія не помітила, як до неї наблизився дивний незнайомець. Останнім часом у багатьох країнах посилювся націоналістичний рух.

По-третьє, деякі ситуативні вислови були *рудиментами минулого* ще для того часу видання:

Багато жінок роблять собі хімічну завивку. Щодня матері віддають своїх дітей до ясел. Радянський Союз – тепер Співдружність Незалежних Держав. Я стану в чергу по квитки, а ти довідайся, о котрій відправляється поїзд.

По-четверте, тільки шкоди завдає заплутаний вислів або ж речення із недоречно вжитим словом, яке не відповідає контексту:

Йому насилу вдається визнати чийось слухність. Колись я був уже знайомий з ними. У саду розлігся дзінкий спів солов'я.

По-п'яте, видання рясніє русизмами лексичного та морфологічного рівня, що „застрягли” саме в ситуативних висловах:

Знаходяться на схилі, являє собою, застрягти в пробці, зникаючі тварини, співробітничати, температура доходить до..., під відкритим небом, бажаючи, сходова площадка, завести будинок, давай зайдемо, посадити плями, вчитися у вузі.

Отож, книга, яка покликана „полегшувати правильне використання слів у реченні”, на нашу думку, саме цими реченнями послаблює свій методичний потенціал.

Українсько-польський тематичний словник (автори: Я. Рігер, О. Демська-Кульчицька. Львів, 2007. 704 с.; містить 30 тис. слів). За задумом авторів, цей тематичний словник також призначений для вивчення обох мов. Кожен тематичний підрозділ подано за структурою: іменники, прикметники, дієслова, а також ідіоми. Головно втілена категорія тематичності. У темі „Вдача людини”, підтемі „Емоційна характеристика” подано, скажімо, такі вислови: *хто-н. має ніжне (м'яке) серце, - золоте, - кам'яне*. У мікротемі „Настрій” теми „Переживання” вміщено такі вислови: *Мене болить душа, мені боляче; Мені важко, - весело, - прикро, - радісно, я радію; - скучно, я скучаю; - смішно, - соромно, - страшно, я боюся; - сумно, я сумую; Мені не до сміху, - не до жартів* (С. 45). Ці міні-структури дають змогу розширити контекст слововживання, роблять навчання мови за словником ефективнішим, ближчим до реального спілкування.

У практиці навчальної лексикографії відомі іншомовні тематичні словники з більшим обсягом ситуативних (розмовних, поточних) висловів. Розглянемо деякі з них, зіставивши приблизно однакові тематичні групи.

Słownik tematyczny języka angielskiego (автори: Уна Маклеан, Петр Ратайчак, виданий у Зеленій Гурі в 1996 р. 427 с.). Словник двомовний – польсько-англійський, призначений для учнів ліцею та студентів, великий за обсягом. Словниковий матеріал розподілений на 136 тем, надзвичайно подрібнений. Кожна тема включає іменникові словосполучення, прикметникові, дієслівні, а також поточні та ідіоматичні (інколи мовленнєві стереотипні вислови однакові за обсягом із попередніми частинами або навіть переважають їх). У передмові автори зазначають, що словник навчає комунікації. Звернімо увагу саме на розмовні вислови в темі „Радість і смуток” (матеріал для зручності перекладатимемо):

Брати щось до серця; витати в хмарах; бути пригніченим, у депресії; бути щасливим як жайворонок; бути на сьомому небі; бути в поганому настрої; почуватися жадливо; Як вона сприйняла новину про аварію? Сльози потекли по її щоках; не в змозі приховати своєї радості; плакати з радості; світитися від радості; радість для очей; радість для вух; стрибати від радості; танцювати від радості; усмішка від вуха до вуха; вибухнути сльозами; має заплаканий вигляд; виплакати; погано щось сприйняти (С. 144).

Зрозуміло, що матеріал відображає польське мовно-культурне середовище (а в перекладі й англійські ідіоматичні відповідники). Бачимо і не зовсім доречний вислів (*Як вона сприйняла новину про аварію?*). Проте навіть такий невеликий за обсягом матеріал, вважаємо, актуалізує ключові лексеми, „ситуативно маркує” їх.

Русско-английский и англо-русский ситуативный словарь (автор М. Дубровин, М., 2009. 272 с.). Став помітним явищем серед навчальної лексикографії. Слугує передусім для вивчення англійської мови, хоча тематично згруповані вислови можуть стати навчальним матеріалом і для вивчення російської як іноземної. Заслугує на увагу вибір тем висловлювання (100 тем), які охоплюють найбільш поширені ситуації спілкування. Важко виокремити чіткий критерій відбору цих тем та типізувати їх. Серед переліку тем ми бачимо ситуації, пов'язані з формами мовленнєвого етикету (Подяка; Прохання; Вибачення і прощення; Прощання; Згода, підтвердження; Незгода, відмова; Привітання; Побажання; Співчуття і втішання); з мисленнєвими та мовленнєвими актами (Мова і мовлення; Отримання інформації; Обдумування та роздуми; Розуміння; Нерозуміння; Пам'ять, запам'ятовування, нагадування; Забування; Думка; Уява; Знання; Незнання; Вивчення, навчання), емоціями (Страх; Радість; Щастя; Горе, печаль; Гнів), станами людини (Нудьга; Інтерес; Веселість; Надія; Образа; Неприязнь; Задоволення; Незадоволення; Розчарування; Здивування; Сумнів; Хвилювання; Тривога), рисами характеру (Чесність; Нечесність; Акуратність; Неаккуратність; Рішучість; Впевненість; Доброта), опредмеченими ознаками й діями (Важкість; Легкість; Правильність; Важливість; Краса; Некрасивість; Спроба; Намір, рішення; Вибір і перевага; Успіх; Удача; Спир, сварка; Примирення; Допомога; Очікування; Вина; Обіцянки; Пропозиції; Поліпшення; Погіршення; Порівняння та оцінка) та ін. Ми не робимо спроби оцінити оптимальність чи доцільність саме такого розподілу тем, оскільки автор має великий досвід викладання іноземної мови. В українській лексикографії ми не спостерігали такого трактування ситуативного тематичного словника, тому подальше дослідження його дидактичних принципів, позитивних сторін може виявити методичну доцільність створення подібного словника для навчання української мови як іноземної.

Кожен розділ (тема) складається з ключових слів, які погруповані за частинами мови, прикладів їхнього вживання у реченнях та „Корисних фраз” (сталих розмовних кліше) саме з цієї теми. Слова розташовано за принципом частотності вживання, враховано також загальне та часткове значення слова.

Для прикладу візьмемо споріднену тему „Радість. Щастя” (намагатимемось під час перекладу сталих висловів давати українські еквіваленти). Ключові слова у словнику виділені графічно: *щасливий, радий, задоволений, бадьорий, радісний, життєрадісний, дуже задоволений; щасливо, весело, на щастя, бадьоро; щастя, радість, захват, насолода; підбадьорювати, підбадьоритись*. Ці слова внесені в ситуативні вислови:

Я радий за нього; Я відчуваю себе щасливим; Я дуже щасливий від того, що я знову тут; Яка щаслива думка! Я радий, що ви зможете прийти; Я буду радий зробити це; Це зробило її щасливою; Якби лише знали, який я щасливий! Чому в тебе такий радісний вигляд? Вона була рада дізнатися, що він щасливо дістався додому. Я радий, що тобі сподобався подарунок; Ми всі були раді, коли настав час іти додому; Я такий радий; Я дуже радий цьому; Це була радісна подія; Вулиці міста були заповнені радісним натовпом людей, які святкували Новий рік; У нього був бадьорий вигляд; Вона була життєрадісною та енергійною; Я був радий дізнатися, що ви знову здорові; Вони дуже задоволені результатами; У неї був задоволений вигляд; Дуже радий з вами познайомитися; Нарешті на сцені з'явився оркестр і всі були дуже задоволені; Ми будемо дуже раді прийти до вас; І після цього вони жили щасливо; Діти весело гралися; На щастя, в цій катастрофі ніхто не постраждав; Він бадьоро до

всіх посміхався; Його обличчя сяяло від щастя; Вона вважала, що нарешті віднайшла справжнє щастя; Щастя важливіше від грошей; Він застрибав від радості, коли почув цю новину; Перспектива знову побачити брата наповнила його радістю; Його радість не знала меж; Він сявав од радості; Я не тямив себе від радощів; Дивитися на них було справжньою насолодою; Коли внесли святковий пиріг, він засміявся від захвату; Музика для неї – джерело насолоди; Ваші відвідини підбадьорять хворого; Вона незабаром підбадьорилась; Не журись!

Проаналізувавши подані вислови за характером інформації, комунікативним наміром, можемо виділити основні типи повідомлень, які можуть стати опорними висловами у життєвих ситуаціях: а) повідомлення про свій стан чи емоції; б) оцінка власного стану і вказівка на причину; в) оцінювання стану іншої людини, дії чи події; г) опис вигляду людини, зумовленого цим станом; д) дія, зумовлена цим станом; е) спонукування до вияву цієї емоції / цього стану.

Укінці автор подав перелік „Корисних фраз”:

Вони були в захваті від концерту; Він був у захваті від цієї пропозиції; У нього весела вдача; Він у хорошому настрої; Він був у піднесеному настрої; Він на сьомому небі від щастя; Яке щастя, що ми вчора не поїхали! Мене тішать його успіхи; Чому ти радієш? Який я радий, що бачу тебе знову! Ця хороша новина мене дуже потішила; Я в захваті від цієї ідеї; Ми були в нестямі від радості; Він був страшенно щасливим, коли забив переможний гол; Я з радістю це зроблю для вас; Він похвалювався після наших відвідин; Ця новина порадувала всіх нас; Те, що я отримав лист від свого давнього товариша з Англії, зробило мене щасливим; Не зневірюйся! Спробуймо щастя; Візьми на щастя.

У цьому тематичному блоці автор намагається вживати інші слова, які б відповідали темі (*тішитися, похвалюватися, весела вдача, хороший настрій*), приділяє більше уваги вияву емоційного стану, подає сталі вислови, проте великої різниці між змістом висловлювання у багатьох з них в обох групах ми не помітили.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Звичайно, хотілося б, щоб мовознавці, викладачі-практики використали позитивний досвід лексикографів, визнали тематичний принцип систематизації лексики як такий, що забезпечує предметність процесу спілкування, надає йому змістовності, а принцип ситуативності, що зумовлює тематико-ситуативний спосіб організації навчального матеріалу, як такий, що забезпечує комунікативно-вмотивоване виконання мовленнєвих дій. Студенти-іноземці зможуть сформувати ситуативно гнучкі мовленнєві навички, якщо категорія ситуативності й тематичності стане в навчанні цілісною.

Список використаної літератури

1. *Антонів Л.* Тематична організація лексики в курсі української мови як іноземної / *Леся Антонів* // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Вип. 1. – С. 91–94.

2. *Васильєва Л.* Методичний статус навчальних словників у викладанні слов'янських мов як іноземних / *Людмила Васильєва* // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – Вип. 11. – С. 71–79.

3. *Васильєва Л.* Навчання діалогічної форми спілкування іноземною мовою: відбір та організація навчального матеріалу // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – Вип. 4. – С. 238–247.

4. *Зайченко Н. Ф.* Практичний курс української мови для іноземців: усне мовлення / Н. Ф. Зайченко, С. А. Воробйова. – Київ : Знання України, 2005. – 324 с.

5. *Костомаров В. Г.* Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам / В. Г. Костомаров, О. Д. Митрофанова. – Москва : Рус. яз., 1978. – 136 с.

6. *Кочан І.* Нові освітні технології в практиці викладання української мови як іноземної / Ірина Кочан // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Львів : Видавничий центр імені Івана Франка, 2008. – Вип. 3. – С. 14–20.

7. *Методика* / под ред. А. А. Леонтьева. – Москва : Рус. яз., 1988. – 180 с.

8. *Мильруд Р. П.* Современные концептуальные принципы коммуникативного обучения иностранным языкам / Р. П. Мильруд, И. Р. Максимова // Иностран. яз. в школе. 2000. – №4. – С. 9–15.

9. *Очерки методики обучения устной речи на иностранных языках* / под ред. В. А. Бухбиндера. – Киев : Вища шк., 1980. – 248 с.

10. *Паламар Л.* Принципи укладання підручника з української мови для іноземних студентів / Лариса Паламар // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Львів : Видавничий центр імені Івана Франка, 2008. – Вип. 3. – С. 40–47.

11. *Палка О.* Види вправ для формування комунікативної компетенції студентів-іноземців у процесі вивчення української мови / Олександра Палка // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Вип. 1. – С. 34–38.

12. *Пассов Ю. И.* Коммуникативный метод обучения иностранному говорению / Ю. И. Пассов. – 2-е изд. – Москва : Просвещение, 1991. – 287 с.

13. *Рогова Т. В.* Методика обучения иностранным языкам в средней школе / Т. В. Рогова, Ф. М. Рабинович, Т. Е. Сахарова. – Москва : Просвещение, 1991. – 287 с.

14. *Середницька А.* Ідеографічні словники та перспективи їхнього використання (на матеріалі ідеографічного словника дієслів переміщення сучасної української мови) / Анна Середницька // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – Вип. 2. – С. 266–271.

15. *Середницька А.* Методи ідеографічного поділу дієслівної лексики української мови / Анна Середницька // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – Вип. 6. – С. 147–153.

16. *Сокіл Б.* Методи вивчення української мови як іноземної / Богдан Сокіл // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – Вип. 2. – С. 14–18.

17. *Станкевич Н.* Інтерпретація поняття „тема” у методиці викладання української мови як іноземної / Ніна Станкевич // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – Вип. 11. – С. 131–141.

18. *Станкевич Н.* Навчально-мовленнєва ситуація у діалогічному мовленні: стратегія моделювання / Ніна Станкевич // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – Вип. 5. – С. 53–60.

19. *Тепла О.* Підручник з української мови як модель міжкультурної комунікації / Оксана Тепла // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – Вип. 6. – С. 77–81.

References

1. *Antoniv L.* Tematychna orhanizatsiia leksyky v kursy ukrainskoi movy yak inozemnoi / Lesia Antoniv // Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi : zb. nauk. prats. – Lviv : Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2006. – Vyp. 1. – S. 91–94.

2. *Vasylieva L.* Metodychnyi status navchalnykh slovnykiv u vykladanni slovianskykh mov yak inozemnykh / Liudmyla Vasylieva // Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi : zb. nauk. prats. – Lviv : Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2015. – Vyp. 11. – S. 71–79.

3. *Vasylieva L.* Navchannia dialohichnoi formy spilkuvannia inozemnoiu movoiu: vidbir ta orhanizatsiia navchalnoho materialu // Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi : zb. nauk. prats. – Lviv : Vydavn. tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2009. – Vyp. 4. – S. 238–247.

4. *Zaichenko N. F.* Praktychnyi kurs ukrainskoi movy dlia inozemtsiv: usne movlennia / N. F. Zaichenko, S. A. Vorobiova. – Kyiv : Znannia Ukrainy, 2005. – 324 s.

5. *Kostomarov V. G.* Metodicheskoe rukovodstvo dlya prepodavateley russkogo yazyika inostrantsam / V. G. Kostomarov, O. D. Mitrofanova. – Moskva : Rus. yaz., 1978. – 136 s.

6. *Kochan I.* Novi osvritni tekhnolohii v praktytsi vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi / Iryna Kochan // Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi : zb. nauk. prats. – Lviv : Vydavnychiy tsentr imeni Ivana Franka, 2008. – Vyp. 3. – S. 14–20.

7. *Metodika / pod red. A. A. Leonteva.* – Moskva : Rus. yaz., 1988. – 180 s.

8. *Milrud R. P.* Sovremennyye kontseptualnyie printsipy kommunikativnogo obucheniya inostrannym yazyikam / R. P. Milrud, I. R. Maksimova // Inostr. yaz. v shkole. 2000. – # 4. – S. 9–15.

9. *Ocherki metodiki obucheniya ustnoy rechi na inostrannyih yazyikah / pod red. V. A. Buhbindera.* – Kiev : Vischa shk., 1980. – 248 s.

10. *Palamar L.* Pryntsypy ukhadannia pidruchnyka z ukrainskoi movy dlia inozemnykh studentiv / Larysa Palamar // Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi : zb. nauk. prats. – Lviv : Vydavnychiy tsentr imeni Ivana Franka, 2008. – Vyp. 3. – S. 40–47.

11. *Palka O.* Vydvy vprav dlia formuvannia komunikativnoi kompetentsii studentiv inozemtsiv u protsesi vyvchennia ukrainskoi movy / Oleksandra Palka // Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi : zb. nauk. prats. – Lviv : Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2006. – Vyp. 1. – S. 34–38.

12. *Passov Yu. I.* Kommunikativnyy metod obucheniya inostrannomu govoreniu / Yu. I. Passov. – 2-e izd. – Moskva : Prosveschenie, 1991. – 287 s.

13. *Rogova T. V.* Metodika obucheniya inostrannym yazyikam v sredney shkole / T. V. Rogova, F. M. Rabinovich, T. E. Saharova. – Moskva : Prosveschenie, 1991. – 287 s.

14. *Serednytska A.* Ideohrafichni slovnyky ta perspektyvy yikhnoho vykorystannia (na materialy ideohrafichnoho slovnyka diiesliv peremishchennia suchasnoi ukrainskoi movy) / Anna Serednytska // *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi* : zb. nauk. prats. – Lviv : Vydavnychi tsestr LNU imeni Ivana Franka, 2007. – Vyp. 2. – S. 266–271.

15. *Serednytska A.* Metody ideohrafichnoho podilu diieslivnoi leksyky ukrainskoi movy / Anna Serednytska // *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi* : zb. nauk. prats. – Lviv : Vydavnychi tsestr LNU imeni Ivana Franka, 2011. – Vyp. 6. – S. 147–153.

16. *Sokil B.* Metody vyvchennia ukrainskoi movy yak inozemnoi / Bohdan Sokil // *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi* : zb. nauk. prats. – Lviv : Vydavnychi tsestr LNU imeni Ivana Franka, 2007. – Vyp. 2. – S. 14–18.

17. *Stankevych N.* Intepretatsiia poniattia „tema” u metodytsi vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi / Nina Stankevych // *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi* : zb. nauk. prats. – Lviv : Vydavnychi tsestr LNU imeni Ivana Franka, 2015. – Vyp. 11. – S. 131–141.

18. *Stankevych N.* Navchalno-movlenniiva sytuatsiia u dialohichnomu movlenni: stratehiia modeliuvannia / Nina Stankevych // *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi* : zb. nauk. prats. – Lviv : Vydavnychi tsestr LNU imeni Ivana Franka, 2010. – Vyp. 5. – S. 53–60.

19. *Tepla O.* Pidruchnyk z ukrainskoi movy yak model mizhkulturnoi komunikatsii / Oksana Tepla // *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi* : zb. nauk. prats. – Lviv : Vydavnychi tsestr LNU imeni Ivana Franka, 2011. – Vyp. 6. – S. 77–81.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2017

доопрацьована 25.08.2017

прийнята до друку 12.09.2017

METHODICAL ASPECTS OF CATEGORY OF SITUATIONALITY AND THEMATICITY IN THE STUDY OF THE UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Nina Stankevych

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Applied Linguistic,
1/233, Universitets'ka St., 79001 Lviv, Ukraine,
phone: (0322) 239 43 55*

Scientists recognize communicative approach as one of the most effective approaches to learning a foreign language. The principle of communicativeness involves the construction of a learning process of a foreign language as a model of the real communication process. The article deals with the methodical category of situational and thematic issues as a manifestation of the communicative method of teaching a foreign language. It has been determined that situationality is the main linguistic sign of oral speech. It is a means of speech stimulation and a condition for the development of speech skills.

The category of situationality involves the perception of the communicative situation as a unit of didactics. The situation is the basis for the selection and organization of linguistic material, the way of speech presentation, the means of developing the mechanisms and qualities of speech skills.

The category of subject-matter in learning a language is primarily implemented in a communicative theme.

The communicative theme involves the existence of a communicative-conceptual minimum based on the lexical-thematic minimum and lexico-grammar material, productive in this topic etiquette formulas, as well as stereotyped expressions, which are a kind of support in each particular situation.

The author proves the methodological expediency of the relationship between the two categories in the process of learning the language as a foreign language.

The observance of the situational-thematic principle of the organization of linguistic material in the textbooks on the Ukrainian language as foreign and educational lexicography from different languages (thematic bilingual dictionaries, situational vocabulary, constructed on a thematic basis) has been analyzed. Positive and negative aspects of the structure of such dictionaries and the way in which linguistic material, in particular situational expressions, is presented in them, are revealed.

It is defined that the thematic principle of systematization of vocabulary ensures the objectivity of the communication process, gives it meaningfulness, and the principle of situationality that determines the thematically-situational way of organizing the educational material ensures communicatively motivated execution of speech actions. Foreign students will be able to formulate situationally flexible language skills if the category of situational and subject matter becomes integral in learning.

Key words: Ukrainian as a foreign language, communicative teaching method, category of situational and subject matter, communicative situation, educational lexicography.